

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

Освітній рівень – бакалавр

на тему: **«Теорії українського націєтворення у концепціях Бориса
Крупницького і Юрія Шевельова (1945 – 1949 рр.)»**

Виконав: студент 4-го року навчання,
спеціальності: 032 «Історія та археологія»
Освітньо-наукової програми «Історія»
Босюк Юрій Вікторович

Науковий керівник: Маслійчук Володимир Леонтійович,
Доктор історичних наук, доцент
Рецензент: Бажан Олег Григорович,
кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник Інституту історії України НАН України

Кваліфікаційна робота
захищена з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«_____» _____ 2024 р.

Київ – 2024

Декларація академічної доброчесності

студента НаУКМА

Я, Босюк Юрій Вікторович, студент 4 р. н. факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 “Історія та археологія” адреса електронної пошти: yurii.bosiuk@ukma.edu.ua підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Теорії українського націєтворення у концепціях Бориса Крупницького і Юрія Шевельова (1945 – 1949 рр.)» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1- 3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згодний на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи StrikePlagiatism.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

Підпис студента

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної роботи

Тема: «Теорії українського націєтворення у концепціях Бориса Крупницького і Юрія Шевельова (1945 – 1949 рр.)»

Автор: студент 4-го р. н. першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньої програми «Історія»

Науковий керівник: Маслійчук Володимир Леонтійович

Захищена: " ____ " _____ 2024 р.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за напрямом 6.020302 – Історія. – Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ, 2024.

Кваліфікаційна робота є комплексним дослідженням праць та доробків українського історика Бориса Крупницького та мовознавця Юрія Шевельова написаних в повоєнну добу (1945-1949) на еміграції в Німеччині. Робота присвячена висвітленню уявлення про українську еміграції того часу.

Для розкриття теми було залучено еґо-джерела та пресу, а також історіографію, літературу дотичну до цього дослідження. У першому розділі роботи лаконічно охарактеризовано становище української еміграції на 1945р. та її культурний аспект. У другому розділі співставленню погляди Бориса Крупницького та Юрія Шевельова в темах нації та націоналізму.

У кваліфікаційній роботі висвітлено сприйняття та осмислення

української еміграції в Німеччині після ДСВ. У дослідженні проаналізовано погляди обох українських емігрантів науковців, які попри різницю у досвіді, мислили українську культуру та націю в одному ключі. Робота також дає уявлення про оцінку становища української еміграції 1945-1949 р. з перспективи українських інтелектуалів та представників інтелігенції, які безпосередніми свідками подій повоєнної доби.

Зміст

Вступ	6
I розділ. Українська еміграція в Німеччині та осмислення історії української культури.....	9
1.1 Повоєнна доба української еміграції в Німеччині Б. Крупницького та Ю. Шевельова.	9
1.2 Українська культура крізь призму еміграції.....	21
II розділ. Націоналізм та нація.	32
2.1 Генеза поняття нації та націоналізму в Україні.	32
2.2. Націоналізм у представленні Юрія Шевельова	35
2.3. Нація у Бориса Крупницького.	39
Висновки.....	46
Список використаних джерел та літератури.....	49

Вступ

Теорії нації і націоналізму на сьогодні постають найзатребуванішими в інтелектуальному середовищі через низку суспільно-політичних викликів останнього часу. Велика кількість підходів і тлумачень передусім використовує історичні аргументи та незрідка підкреслює тяглість історичного процесу. Великий виклик Другої світової війни також поклав початки зацікавлення і українським націєтворенням, постановки доктрин українського націоналізму, особливостей підходів до визначення низки концепцій української історії як частини загальноєвропейського минулого. Кілька таких важливих спостережень тривалий час не були осмисленими та були доступними лише вузькому колу інтелектуалів. До таких належать і погляди «старшого емігранта» історика Бориса Крупницького і представника «третьої хвилі» української еміграції Юрія Шевельова. Ці погляди та їх уприспунення мали широкий контекст українського емігрантського життя у щойно повоєнній Німеччині. На сьогодні вони становлять неабияку цінність як для ілюстрації історіософських поглядів на минуле Європи та місця у ній України, так і для розуміння інтелектуальної історії, ідейних настанов, що формували візію неодноманітностей виникнення та функціонування української нації.

Одним із соціальних наслідків Другої Світової Війни було явище масової еміграції/міграції. У другій половині 1940-х рр. розпочалась третя хвиля української еміграції. З 1945 року лише в Німеччині перебувало близько двох мільйонів українських біженців. Притулком для більшості вигнанців стали табори для біженців – так звані Ді-Пі. Український народ застала криза, у якій ключовим постало питання смислу власної екзистенції. Неможливість повернення на батьківщину спонукала українців до об'єднання за її межами. Почали створюватись союзи, спілки, гуртки, організації, клуби, тощо. «Лакмусовим папірцем» на дієздатність новоутворених об'єднань став час. Еміграція консолідовано працювала над тим, аби виправити наслідки, але не занурилась в корінь проблеми. Український історик Борис Крупницький та

мовознавець Юрій Шевельов залишили по собі низку доробків, створених у повоєнну добу. Відзначимо, що вище згадані персони були мало знайомі один з одним та мали кардинально різний життєвий досвід, проте їхні враження про українську еміграцію багато у чому співпадають. Звідси і важливість висвітлити аналіз й узагальнення щодо культури українців, розуміння націоналізму, як об'єднавчого елементу нації, і самої української нації.

Метою роботи є дослідження позиції українських науковців, що залишили по собі публіцистичні доробки про організації та діяльність українців на еміграції. Досягнення цієї мети передбачає вирішення наступних завдань:

- Що являє собою українська культура (на прикладі української еміграції) в особах Бориса Крупицького і Юрія Шевельова
- Проблема розуміння націоналізму та націєтворчого процесу серед українства у контекстах викликів пов'язаних з Другою світовою війною.

Об'єктом дослідження є процес формування інтелектуалами емігрантами критичної оцінки щодо концепцій минулого українського народу.

Предметом дослідження є статті й праці Б. Крупицького та Ю. Шевельова з 1945 р. до 1949 р.

Методологічна база – методи порівняльного аналізу і синтезу, критичного аналізу джерел та дискурс аналіз.

Територіальні рамки – зона американської, англійської, французької окупації в Німеччині в 1945-49 рр.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період 1945-1949 рр. Користуємось загально прийнятою періодизацією третьої хвилі української еміграції.

Історіографія

В роботі використовується низка історіографічних праць, пов'язаних з українською еміграцією в повоєнну добу. Ціль їхнього використання зумовлена необхідним контекстуальним наповненням роботи. Використано роботи Симона Наріжного «Українська еміграція», Володимира Тарасова «Візуальна публіцистика як історичне джерело», публіцистичні праці («Історичні есе») Івана Лисяка-Рудницького. З додаткової літератури були використані праця Соломії Павличко «Дискурс Модернізму в українській літературі», літературний доробок Уласа Самчука («Планета Ді-Пі»). Також автор послуговувався статтями українських науковців, а саме: Олексія Яся, Олега Багана, Василя Мудрого, Анатолія Скоробагатова, Катерини Кобченко, Володимира Василенка, Олени Подобєд, Артема Кокоша.

Основу джерельної бази складають праці Юрія Шевельова та Бориса Крупицького написані в зазначених хронологічних рамках даного дослідження (1945-49 рр.), що публікувались в еміграційних журналах та пресі таких як «Арка», «Орлик», «Похід», «Рідне слово», «Літературно-Науковий Вісник». Заразом в даній дослідницькій роботі проаналізовано его джерела: спогади Бориса Крупицького «Зі спогадів історика» та Юрія Шевельова «Я — мене — мені... (і довкруги)».

Структура дипломної роботи зумовлена її метою та науковими завданнями. Робота складається з двох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Перший розділ присвячений становищу української еміграції та українській культурі репрезентованій еміграцією. Другий розділ присвячений питання націоналізму й нації та їхнього розуміння/сприйняття.

I розділ. Українська еміграція в Німеччині та осмислення історії української культури

1.1 Повоєнна доба української еміграції в Німеччині Б. Крупницького та Ю. Шевельова.

Друга Світова війна завершилась капітуляцією нацистської Німеччини в травні 1945 р. За шість років бойових дій відбулись значні метаморфози. Замість поступового розвитку європейські держави були змушені реагувати на післявоєнні виклики. Людство за третину століття пережило низку пертурбацій. Затишшя після бурі припало на другу половина 1940-х років. Демографічні втрати після ДСВ склали близько 75 мільйонів людей, серед яких майже 47 мільйонів цивільних¹. Економічні збитки через ведення бойових дій або тимчасової окупації перевищували мільярди доларів². Після завершення війни в європейських країнах почалися відбудова господарства та економіки, розвиток демократичних інститутів (не стосується СРСР) та реабілітація мас від ідей нацизму. Настало певне осмислення пережитих подій, що спровокувало й переосмислення історії.

В Україні процес рефлексії в історичній чи політичній перспективі був доступний у конкретних рамках. Український мислитель мав дійти висновку, що УРСР чекає «світле комуністичне майбутнє», адже інші умовиводи виносити на загал було ризиковано. Ніхто не забороняв людині висловлювати свою думку, але кожен розумів межі допустимого у висловлюванні стосовно радянської влади. Ретельний нагляд за інакодумцями був невід'ємним аспектом у Радянському

¹ History of Western Civilization II. Casualties of World War II. URL:

<https://courses.lumenlearning.com/suny-hccc-worldhistory2/chapter/casualties-of-world-war-ii/>

² За різними джерела збитки склали від 1.6 до 2 трильйонів доларів. у США такі оцінки проводилися Міжнародним банком реконструкції та розвитку, Департаментом сільського господарства та іншими організаціями. У Великій Британії оцінки проводилися Міністерством фінансів та Радою з економічного планування. У Франції оцінки збитків були проведені національною комісією реконструкції та розвитку. Про це пишуть: "The Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy" by Adam Tooze; "Europe's Postwar Recovery" by Barry Eichengreen;

Союзі. Зокрема й в УРСР зберігалась жорстка цензура, що визначала рамки дозволеного чи того, що можна було вербалізувати. У СРСР літературні твори українською мовою або на українську тематику перевірялись на вміст «антирадянської пропаганди». Відповідно критично оцінювати подій минулого й можливість до вільнодумства залишилась в українській еміграції, яка своєю чергою почала переосмислювати та аналізувати історичні, державотворчі, націєтворчі й культурні процеси в Україні.

Після закінчення війни в Німеччині залишилось більше двох мільйонів українців³. Повернення до Радянського Союзу не приваблювало емігрантів, адже значна частина свідомо покинула комуністичну державу. Багато людей обрали залишитись в екзилі. З урахуванням фінансових та політичних труднощів оптимальним рішенням для біженців було життя в таборах для переселенців. У 1945 р. розпочалась епоха Ді-Пі таборів.

«Ді-Пі» (англ. displaced person, DP) – спеціальні еміграційні табори для переміщених осіб, які створювались на території Німеччини, Австрії й Італії⁴. У таких місцях перебували люди, вислані з країни свого громадянства або колишнього місця проживання з расових, релігійних чи політичних мотивів. Також були особи, вивезені з батьківщини на примусову працю до Німеччини, та особи, щойно звільнені з концентраційних таборів. Процес створення таборів для біженців був спільною роботою міжнародних організацій, а саме UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration⁵ (Адміністрація допомоги і

³ Кобченко К. Українська еміграція в Німеччині після Другої Світової війни. URL: <https://www.ukrainianhistoryportal.org/uk/themenmodule/der-kalte-krieg/die-ukrainischen-emigranten-in-deutschland-nach-dem-zweiten-weltkrieg-dritte-emigrationswelle/>

⁴ Кокош А. Проблем таборів діпі у повоєнній Баварії: український і польський досвід. UPL:chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/254/7129/14828-1?inline=1 (дата звернення 09.04.2023)

⁵ Енциклопедія історії України: Т. 1: НАН України. Інститут історії України. – Київ. Видавництво "Наукова думка", 2003. - 688 с. UPL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=A_dministratsiia_dopomohy

відбудови Об'єднаних Націй) та IRO – International Refugee Organization⁶ (Міжнародна організація у справах біженців).

Табори Ді-Пі утворювались у приміщеннях колишніх казарм, у бараках колишніх робітничих таборів. Архітектоніка⁷ казарм, стаєнь і гаражів мала відміну логіку від житлової побудови та не призначалась для гуртового, тривалого життя (умови життя в Ді-Пі були складніші, ніж у радянській комуналці). Облаштуванням табору займалися біженці. Завдяки спільній праці й об'єднанню зусиль українці в екзилі пристосували різноманітні приміщення для проживання. На території табору були не лише житлові будівлі, а й кухня, школа, дитячий садок, амбулаторія, церква, бібліотека, магазини, книгарня, робітничі майстерні, дитячі майданчики. Згідно з «Рамковим статутом для українського табору», затвердженим Центральним представництвом української еміграції, була створена система організації табору. Завдяки цьому утворилась чітка організаційна структура, до складу якої входили адміністрація та структурні підрозділи⁸.

Відповідно до вимог статуту був створений «законодавчий» орган табору. До його складу входила таборова рада. Вибори до неї проводились раз на рік. Таборова рада була найвищим самоуправним органом. Вона складалася з певної кількості членів (спочатку 1 член на 100 виборців, згодом 1 член на 150-160 виборців), яких обирали мешканці Ді-Пі таборів, що досягли 21-річного віку⁹. На таборовій раді обирали «виконавчий» орган, тобто коменданта табору, який призначав референтів. Так була побудована структура керівництва в

⁶ Енциклопедія історії України: Т. 6: НАН України. Інститут історії України. – Київ. Видавництво "Наукова думка", 2009. - 790 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21CO M=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Mizhna ro_dna_organizatsiya_bizhentsiv (дата звернення 09.04.2023)

⁷ Ідея поєднання композиції будівлі з її практичним призначенням. Див. Возняк Т. Філософічні есеї. Дух і літера. Київ, 2016. С 125-147

⁸ Мудрий В. Нова українська еміграція та організація таборового життя. Сьогодні і минуле. Ред. З. Кулеля. Мюнхен, 1949. С.10.

⁹ Там само. С. 10.

таборах. Про ефективність роботи таких органів і їхню автономію згадує Улас Самчук:

*«Перед тижнем у таборі відбулися демократичні вибори його представництва. До змагу стало дві партії – єпископа Мстислава і полковника Олександра Шандрушкевича. Єпископ переміг 95 до 85... Але за полковником була УНРРА і зроблено "компроміс"».*¹⁰

Проблеми, з якими зустрілись українська еміграція у гуртовому житті, були давно знайомими. Душевні муки за Україну відійшли на другий план. Переселенцям почала докучати проблеми практичного характеру: мала житлова площа, низька фінансова допомога, умеблювання нової оселі, тощо. Про те, якою була культура життя в Ді-Пі, залишилось достатньо інформації. Яскраво передав атмосферу таборів, у яких жили українці, Улас Самчук в книзі «Планета Ді-Пі»¹¹. Регулярні чвари в спільному побуті, утворення пануючих груп серед мешканців, що спекулювали популістичними гаслами з метою отримання адміністративної посади у таборі, кляузи й догани на сусідів. Такими й подібними практиками було наповнене таборове життя біженців. Ускладнювала й без того тяжку ситуацію розруха в переможеній Німеччині.

Таким чином, українська еміграція 1945-49 рр. опинилась у кризі, яку можна поділити що найменше на дві категорії: матеріальну (практичну) та ідейну (теоретичну). До першої категорії ми зараховуємо складне фінансове становище, що було характерною ознакою для кожної нації в еміграції 1945-49 рр., та проблеми соціального забезпечення: освіта, матеріальне підтримка постраждалих від ДСВ та ін. Вище згадані виклики не були явищем виключно еміграційним. Складним період відбудови був для усього континенту. Щодо категорії ідейного, то українська еміграція потрапила у певний «вакуум».

¹⁰ Самчук У. Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи. Вінніпег: Накладом Товариства "Волинь", 1979. С. 9.

¹¹ Самчук У. Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи. Вінніпег: Накладом Товариства "Волинь", 1979.

Відірваність від батьківщини та неможливість повернення в Україну спрацювали подразником для еміграції. Розпочалась реакція, есенціальність якої полягала в згуртованості. Проявилась тенденція до утворення союзів та об'єднань, як найбільш ефективної методи підтримання та налагодження взаємозв'язку в середині еміграції. Утворились такі організації, як: Мистецький Український Рух, Український Мистецький Фронт Молодих, Об'єднання Українських Музик, Об'єднання Мистців Української Сцени, Союз Української Демократичної Преси¹². Відповісти на питання, чи були спільними причини й передумови для створення вищезгаданих організацій, окрім перебування в екзилі та небажання повертатись до СРСР, досить складно. Короткотривалість подібних союзів лише підтвердила надміру емоційність¹³ ініціаторів об'єднань у декламуванні цілей, що вказало на неспроможність правильно артикулювати проблематику, створити місію та візію мистецьких спілок. До прикладу Об'єднання Українських Музик та МУР проіснували з 1945/6 року до 1948 року¹⁴. Така крихкість подібних організацій лише підтверджує ригідність в процесі адаптації до кризового становища. Своєрідний «реакціонізм» української еміграції в Німеччині свідомо чи не свідомо протиставив себе УРСР. Не залишається сумнівів, що прагнення до об'єднання, згуртованості українських біженців виникло як від географічної відірваності від України, так і від втрати духовного зв'язку народу зі своєю історичною батьківщиною. Реакцію еміграції (об'єднання, консолідацію) не можна схарактеризувати як правильну чи не правильну, адже тоді це стає питанням етики (зокрема, вважати, що така реакція була обумовлена обставинами і що реагувати на виклики іншим чином було неможливим, відсилає нас у детермінізм. Така відповідь повністю вичерпує сама себе і не жадає

¹² Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ . Либідь. 1999. С. 287.

¹³ У маніфесті МУРу ініціативна група зазначила, що їхня мета творити «Велику літературу». За час діяльності організації відбулись численні дискусії на теми методологічного характеру про те, як писати, про що писати і т.д. Проте досягти результату бажаного об'єднання не вдалось. Див.

Чого ми хочемо? МУР Збірник І. Мюнхен; Карльсфельд, 1946. с. 3.

¹⁴ Об'єднання українських музик / О. М. Бражен // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-74556> (дата звернення - 26.02.2024)

пояснень). Можна стверджувати, що все було зрозумілим лише постфактум, але не в самому процесі події. Власне ключова складність ситуації української еміграції полягала в розпізнанні суті самої проблеми. Різного роду об'єднання та організації сфокусували увагу й кинули всі сили на боротьбу з наслідком у той час, як причина залишається аморфною та розмитою. Відповідно все складніше давалось об'єднання еміграції, як згуртованої спільноти зі сталим ідейним підґрунтям та ціннісними орієнтирами. Для того щоб вирішити ідейну кризу, потрібно було спочатку вербалізувати суть проблеми української нації.

Власне тими, хто зробив таку спробу були Борис Крупницький та Юрій Шевельов. У їхніх доробках повоєнної доби чітко простежується спільність поглядів, що висвітлені з різних перспектив. Аналіз написаних робіт за 1945-49 рр. обидвох постатей відсилає до існуючої між ними конгеніальності. Подібний хід думок проявляється у темах нації і націоналізму як ідеологічного, так і політичного спрямування. Звичайно, подібні випадки, де певний «тандем» чи «дуєт» інтелектуалів мислить в одному напрямі, не були новинкою (Згадаємо, Т. Адорно та М. Горкгаймера, Ж. П. Сартра та А. Камю, А. Герена й Н. Огарьова). Проте завше такі люди були об'єднанні спільним минулим чи пережитим досвідом. Подібного зв'язку між істориком та мовознавцем не було. Відповідно спільність між Б. Крупницьким та Ю. Шевельовим не завдячує контексту, у якому вони формувались та перебували. Та й подібного життєвого досвіду було обмаль. Б. Крупницький та Ю. Шевельов були скупі на згадки один про одного. У своєму щоденнику Б. Крупницький лише раз пише про мовознавця, де зазначає: *«Я був дуже радий, що Українському Науковому Інституту пощастило здобути такі дві визначні сили: В. Петрова і Ю. Шевельова»*¹⁵. Зазначимо, що спогадів та свідчень про персональні листування чи особисті зустрічі між ними знайти не вдалось. Хоча Ю. Шевельов почав викладати в Українському Вільному Університеті в 1944 р., де вже працював Крупницький, згадки про історика виринають суто в контексті наукової діяльності в УВУ. Шевельов писав:

¹⁵ Крупницький Б. Зі спогадів історика / Упоряд., вст. стаття, ком. Дмитра Гордієнка. – Київ., 2017. – 144 с.

«Крупницького трохи краще пізнав уже по війні»¹⁶. Яке було семантичне значення цього «пізнав», у Юрія Шевельова однозначної відповіді немає. Найбільш ймовірно, що так він відгукується про наукові доробки Б. Крупницького, з якими вже встиг ознайомитися. В есеях та публікаціях досліджуваного нами періоду мовознавець не згадує історика. Відповідно стверджувати, що існував вплив Крупницького на Шевельова (чи навпаки) щонайменше не коректно. Щоб чіткіше та глибше пояснити унікальність даного випадку, необхідний контекст, який ми отримуємо через співставлення біографії обох мислителів.

Борис Крупницький народився 24 липня 1894 року в селі Медведівка, Чигиринського району. Ріс у клерикальній сім'ї. Навчався в Черкаській чоловічій гімназії та у 1913 р. вступив на історично-філологічний факультет Київського університету святого Володимира. На третьому курсі, у 1916 році, Б. Крупницького мобілізували до армії. Під час бойових дій зазнав поранення. У 1918 р. повернувся до Києва та поновив навчання. Військово-політичні пертурбації в державі 1919 року повернули його у військо УНР. Отримав друге осколкове поранення, унаслідок чого був комісований. Разом з Другою Волинською дивізією Армії УНР відступив на польську територію. З того моменту й до смерті (1956 р.) перебував в еміграції.

Б. Крупницький емігрував до Німеччини, де й одружився з німкенею Маргаритою Шпрекельзен. У 1925 р. переїхав з дружиною до Берліна. Там почав відвідувати курси німецької мови при Берлінському університеті. Паралельно працював. Отримав стипендію як учасник бойових дій Армії УНР та розпочав навчання в Українському науковому інституті в Берліні.

26 червня 1929 року Б. Крупницький захистив у Берлінському університеті докторську дисертацію й отримав ступінь доктора філософії. У своїх мемуарах часто згадував про українського історика Дмитра Дорошенка, якого можна

¹⁶ Шевельов Ю. Я, мені, мене (і довкруги). Видавець Олександр Савчук. Харків, 2017. с. 42 с.

вважати його науковим наставником. Певний час Крупницький був його асистентом. У 1933 р. Б. Крупницький став професором в Українському науковому інституті, Українському вільному університеті та мюнхенській Православній богословській академії. У 1930-ті роки їздив до Праги читати лекції. Спеціалізувався на Модерній історії.

У січні 1945 р. під час бомбардування Берліну військами союзників була зруйнована будівля, де знаходився Український науковий інститут. Інституція була перенесена до Лейпціга. Унаслідок окупації столиці Третього Райху радянськими військами у квітні 1945 року українське наукове середовище перестало функціонувати. Під час окупації Німеччини союзницькими військами Крупницький перебирався з Лейпціга до Веймара, згодом до Аугсбурга і далі до Штаде . Там оселився у Гіммельпфортені. Після закінчення Другої світової війни Б. Крупницький працював у Мюнхені, куди переїхав Український вільний університет. З 1951 р. Борис Крупницький – дійсний член Міжнародної вільної академії наук у Парижі. З початку 1950-тих рр. перебував у тяжкому стані. За цей час створив в близько 50 наукових і науково-популярних праць. Більшість були україномовними, але серед них зустрічаються дослідження, написані німецькою та англійською мовами ¹⁷.

Юрій Шевельов (при народжені Шнайдер) народився 17 грудня 1908 року в Харкові. Його батьки були етнічними німцями, які «русифікувалися». Володимир Шнайдер (батько) був генерал-майором російської імператорської армії. У 1916 р. змінив прізвище на Шевельов, про що просив дозволу в царя Миколи II. У 1931 р. Ю. Шевельов закінчив Харківський педагогічний інститут професійної освіти. Вступив на навчання до аспірантури. У 1939 р. захистив кандидатську дисертацію. У 1933-39 рр. викладав в Інституті журналістики та Харківському університеті у 1939-1943 рр. уже як доцент. Від 1941 до 1943 рр.

¹⁷ Ясь О.. КРУПНИЦЬКИЙ Борис Дмитрович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2008. - 568 с.: іл..

URL: http://www.history.org.ua/?termin=Krupnitskii_B (останній перегляд: 23.02.2024)

був завідувачем кафедри української філології. Під час нацистської окупації працював у Харківській міській раді. Був переведений до відділі освіти, у якому працював над підручниками з історії України (Анатолій Скоробогатов аргументовано доводить, що Юрій Шевельов «не був причетний до репресивних акцій нового режиму, не був також ідейним та політичним провідником нацизму»), оскільки його публікації мали науково-публіцистичний характер та стосувалися мовознавчих та історичних тем. За його словами, у матеріалах кримінальних справ у показаннях свідків йшлося про науково-популярну діяльність Юрія Шевельова та його інакомислення проти СРСР¹⁸).

У зв'язку з наступом радянських військ 1943 року перебрався до Львова. Почав працювати в журналі «Наші дні», де згодом опублікував працю «Галичина та формування української мови». Працював над створенням німецько-українського юридичного словника, але проект залишився незавершеним.

Восени 1944 року переїхав до Німеччини у статусі біженця. До 1949 року мешкав у Ді-Пі таборах. Від 1946 до 1949 року працював як доцент слов'янської філології в Українському вільному університеті. У 1949 році захистив докторську дисертацію. Того ж року опублікував книгу «Огляд сучасної української літературної мови». Був одним із засновників Мистецького Українського Руху (МУР)¹⁹.

Займав посаду лектора російської та української мов у Лундському університеті (Швеція, 1950—1952). У період з 1952 по 1954 роки працював у Гарвардському університеті (США). У 1953 році померла мати Шевельова, з якою він подорожував упродовж усього життя. Заснував об'єднання українських письменників «Слово» у 1954 році. Від 1958 до 1959 року був членом Гуггенгеймського меморіального товариства. Президент Українського вченого

¹⁸ Скоробогатов А. Про Юрія Шевельова, колаборацію й обов'язок пам'яті. *Historians*. 7. 10. 2013. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/878-anatolii-skorobogatov-pro-yuriiia-shevelova-kolaboratsiui-i-oboviazok-pamiatii> (дата звернення: 24.02.24)

¹⁹ Сучасна українська енциклопедія. URL: <https://esu.com.ua/article-70014> (дата звернення 25.02.24)

архівного товариства в США у 1959-1961 та 1981-1986 роках (розглядати детальніше біографію Ю. Шевельова після його еміграції до США не релевантно, адже хронологічні рамки дослідження стосуються лише другої половини 1950-х років).

Таким чином, на момент їхньої першої зустрічі Б. Крупницькому було 50 років, тоді як Ю. Шевельову – 36. Історик був ветераном Першої світової війни та безпосереднім учасником Національно-визвольних змагань зі сторони УНР, а підлітковий період мовознавця проходив уже у більшовицькому Харкові. Шевельов пережив пертурбації комуністичного режиму й був своєрідним «протеже» комуністичної ідеології (цікавим є випадок, коли під час його діяльності в МУРі його звинувачували в радянській заангажованості). Крупницький був свідком становлення демократичної української держави, а згодом й більшовицької окупації України, унаслідок якої й покинув країну. У той же час харківський мовознавець застает коренізацію, Червоний ренесанс, а далі – хвилю масових репресії української інтелігенції (Розстріляне відродження), Голодомор та Великий терор. Б. Крупницький пристосовується до умов мешкання в еміграції. Майже десять років живе у Веймарській республіці, з 1933 року – у Третьому Райху. Тобто він перебував у полярній тоталітарній системі, що відрізнялася ідеологічною, культурною, політичною, соціальною, юридичною, економічною складовою від СРСР. Відповідно середовище, у якому формувалися мовознавець та історик суттєво відрізнялися за багатьма критеріями. Погляди, симпатії, вподобання, сфери інтересів цих двох мислителів утворювались в різні періоди й за різних умов та обставин. Відповідно Крупницький був представником старшої генерації, яка програла в Національно-визвольних змаганнях, а Шевельов належав до покоління, яке формувалось під комуністичною егідою. Від початку 1930-х вони жили в протилежних «дійсностях». Та ключовий елемент, що простежується й експлікується в працях Ю. Шевельова й Б. Крупницького та який пов'язав українських науковців спільною риторикою й універсумом дискурсу, з'явився саме в період еміграції Ю. Шевельова до Німеччини в 1944 року.

Після освоєння в Німеччині Шевельов розпочав свою діяльність у МУРі в 1945 р. Завдяки своєму ентузіазму разом з амбіційними поривами поплічників у цій справі він ставить за мету «*завоювати авторитету світовім мистецтві*»²⁰. Таке завдання виявилось не під силу українським митцям в екзилі. МУР лише довів неспроможність діячів культури й мистецтва порозумітися між собою та об'єднатись для спільної справи. Конфронтація між членами зав'язалась одразу на повторній першій конференції в Аугсбурзі 28-29 лютого 1946 р. Додаткова зустріч була розрахована на тих, хто не зміг прибути до Ашафенбурга 21-22-го грудня 1945 року з різних причин. Незмінними пунктами в програмі залишались доповіді Уласа Самчука та Юрія Шевельова, оновленнями програми були доповіді Миколи Шлемкевича, Василя Чапленка та Ореста Грицяя. Тоді виникла перша теоретична полеміка між членами МУРу навколо теми «*як і про що потрібно писати літературу*» (цей епізод важливий для розуміння ідеологічної розбіжності між українськими митцями в еміграції). Процес конфронтації розпочався після доповіді Ореста Грицяя «Мала чи велика література»²¹. Це була відповідь на концепцію «Великої літератури», що її проголосив Улас Самчук на першій зустрічі 21-22 грудня 1945 року. Варто зауважити, що діалектичний принцип «теза-антитеза-синтез» не можливо було застосувати, адже кожна полемізуюча сторона вперто відмовлялась переглядати чи коректувати власну теорію. Рівень напруги всередині спілки лише наростав, що напряду відобразилось на діяльності МУРу. Поступово виникали труднощі з друком, посилювалась нестача коштів для публікації, члени організації покидали її, виникав брак нових творів. Разючою виявилась відсутність адміністративного досвіду в керівників об'єднання. Ряд проблем розширявся і зрештою теорія розійшлась з практикою. Організація непомітно припинила свою діяльність. У своїх спогадах Ю. Шевельов писав, що конкретної дати розпаду МУРу немає²².

²⁰ Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ . Либідь. 1999. С. 287

²¹ Грицяй О. Мала чи велика література? МУР Збірник І. Мюнхен; Карльсфельд, 1946. с. 82-90

²² Шерех Ю. МУР і я в МУРі. Сторінки зі спогадів. Матеріяли до історії української еміграційної літератури. Третя сторожа. Література. Мистецтво. Ідеології.

Балтимор-Торонто. Українське незалежне видавництво "Смолоскип".ім. В. Симоненка, 1991. С.319.

Пришвидшив процес розпаду виїзд голови організації Уласа Самчука до Канади в 1948 р., хоча Ю. Шевельов намагався переконати Самчука залишитись головою на іншому континенті, але це виявилось марним. Шевельов надіслав листа всім членам МУРу, у якому повідомив про зміну керівництва МУРу. Ця новина не відкрила друге дихання для спілки письменників. Організація припинила свою діяльність.

Того ж року Юрій Шевельов написав декілька есеїв, які були опубліковані в 1949 р. у збірці «Думки проти течії» (згодом перевидана під назвою «Триптих, про призначення українського народу»). У перевиданні зі збірки буде прибрана стаття «Донцов ховає Донцова» та буде доданий ще один есей «Четвертий Харків», що написаний з однієї тематики з іншими) та є центральними в даному аналізі. Ю. Шевельов виражає власні судження, що говорять про утворення й кристалізацію досвіду за час перебування в екзилі. Він розглядає різні аспекти української культури на тлі еміграції народу. В есеях мовознавець рефлексує в площині репрезентації національного мистецтва, досліджує державотворчі процеси через культуру поведінки біженців у вигнанні, розмислює над ідейним підґрунтям народу, наводить міркування про тогочасну добу й панівні політичні системи. Зокрема, Шевельов аналізує відносини України з росією та вплив останньої на різні сфери життя українців, аналізує СРСР в питаннях ідеологічного, політичного й культурного масштабу. У його есеях експлікується думка, що масова еміграція українського народу спрацювала «лакмусовим папірцем» на наявність спільної ідеї української нації. Думки й погляди Ю. Шевельова провокативні та оригінальні. У його дискурсі провина лягає не лише на більшовиків чи інших гнобителів українського народу, а й на самих українців, які не змогли консолідуватись й протистояти інтервенції.

Висновок до підрозділу.

Отже, з 1945 р. велика кількість українців опинилась на еміграції. Війна зруйнувала міф про непереможність Москви. Та намагання СРСР в повоєнну добу у внутрішній і зовнішній пропаганді викликати враження, ніби в УРСР все

повернулось до «нормального» стану речей довоєнного часу, для біженців набуло сюрреалістичного забарвлення. Українська еміграція отримала свободу, і саме те, як ця велика спільнота почала себе проявляти й з якими речима себе пов'язувати, викрило всі її до того замовчувані аспекти. Через відсутність об'єднаної ідеї розпочалась криза згуртованості еміграції. Через складність обставин вирішили боротись з наслідком, а не шукати причину. Тими, хто артикулювати проблему, були Б. Крупницький та Ю. Шевельов. З колосальною різницею життя в еміграції обидва почали вказувати на ті ж причини, передумови й суть проблеми, які спіткали українську націю і лише проявили себе в екзилі. Попри це Крупницький та Шевельов діяли окремо один від одного. У подальших розділах проаналізовано, чи така спільність між науковцями є каузальністю чи явищем конгеніального характеру.

1.2 Українська культура крізь призму еміграції

Поняття «культура» викликає безліч запитань й завжди потребує уточнень на запропоновану дефініцію. Американський науковець Кліффорд Гірц запропонував визначення культури, як здатності мислити символами²³. Очевидно, що використання поняття формується у своїй взаємопроникності з іншими й експлікується в дискурсі як через пряме тлумачення, так і через німу сторону своєї сутності. Воно перебуває в постійному семантичному перетворенні власного змісту (синхронії), що є похідним від контексту й явища, якому поняття служить означальним. Одночасно поняття «культура» фіксує в собі різні версії референції, у яких воно виступає означуваним стосовно конкретного референта. Визначення американського антрополога співпадає з його використанням у даному розділі. Та, як було зазначено вище, до цього слід додати декілька уточнень.

По-перше, попри здатність мислити символами, культура дає здатність розпізнавати символи. Для прикладу, якщо християнин побачить, як хреститься

²³ Гірц К. Інтерпретація культур. Дух і літера. Вибрані есе. – Київ. 2001. – С. 12.

певна особа, за якою він спостерігає, йому стане зрозуміло, що перед ним людина тієї ж релігії, що й він сам. Якщо при виконанні символічного ритуалу, спостерігач підмітить різницю послідовності особи (суб'єкт перехрестився з ліва на право за католицьким обрядом), він зможе ідентифікувати її за конфесійною приналежністю. Ця інформація може спровокувати низку наступних запитань: звідки він? Якої національності? тощо. Відповіді на ці питання запускають маховик «питання-відповідь», що веде до роз'яснення спостережуваного явища чи ситуації. Отже, під словами «розпізнавати символи» ми розуміємо саме таку дедуктивну послідовність в інтерпретації, що повинна відсилати або наблизити до суті самого символу.

По-друге, культура включає в себе біхевіоризм. Одним з його найбільших аспектів є поведінковість на рівні національного масштабу. У широкому розумінні кожен народ має власну поведінковість (у цивілізаційному масштабі культури таку відмінність знаходимо у Японії (що не історично не належить до Західної цивілізації), де вербальне привітання супроводжується укліном, натомість у країнах Західній цивілізації побутує практика рукостискання. Продовжуючи редукцію вже самої Європи особливості почнуть проявлятися між народами на самому континенті, зокрема це спричинено й географічним детермінізмом), що містить у собі певні патерни поведінки й мовні практики утворенні у кожного народу чи нації, які притаманні лише членам цієї спільноти, практикуються в середині неї та є для них (членів спільноти) зрозумілими. Помітити це наочно можна в порівнянні з іншими народами, націями. Таким чином, національна культура ретранслюється в стилі мислення й поведінці суб'єкта, що належить до певного народу, який і є носієм цієї культури.

По-третє, культуру можна оцінити та охарактеризувати. Культура може бути високою або слабко розвинутою. Її види відрізняються між собою за наповнення: сіткою прихованих сенсів, символізмом, глибинними смислами, практичною етикою та естетикою. Відповідно ці характеристики експлікуються в поведінці, мовленні та мисленні носія культури.

По-четверте, культура – це сукупність творчих надбань: наукового, мистецького й політичного. Національна культура має власну традицію, батьків засновників (для України це, наприклад, Шевченко й Драгоманов, Хвильовий та Липинський, – ті, хто пропонували нові ідеї, стали натхненниками політичних рухів чи мистецьких течій, є авторитетами й героями нації).

Отже, у дослідженні поняття «культура» використовується у синтезі описаного вище, яке поширюється та застосовується виключно у рамках розділу всієї наукової роботи і не ставить питання «що ми можемо вважати культурою?». Крізь цю оптику фокус спрямовується на праці Б. Крупницького та Ю. Шевельова в період 1945-49 рр. За згаданий період кожен з них писав про культуру українців-емігрантів у Німеччині. Потрібно співставити описи й характеристику культури кожного з авторів, щоб утримати цільне бачення того, як її репрезентувала українська еміграція.

Борис Крупницький у своїх працях за період 1945-49 рр. міркує про зміни, що відбулись за останнє десятиліття. У статті «На порозі нової еміграції / після 1945 р.»²⁴ історик написав, що культурна продукція є візитівкою, а без неї складно увійти в чуже товариство²⁵. Відповідно стає зрозумілим, що для набуття авторитету потрібно було розвиватись у культурному напрямі. Крупницький зазначає, що *«це речі відомі і само собою зрозумілі; на жаль, вони не увійшли тільки як слід у свідомість нашого ширшого загалу»*²⁶. У своїй другій статті «Дещо про історичну Немезиду»²⁷, автор пише, що

²⁴ Б. Крупницький. «На порозі нової еміграції / після 1945 р.» Історіознавчі проблеми історії України. (збірник статей). УВУ. 1959 р. – Мюнхен. 117-123 с.

²⁵ Б. Крупницький. «УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА НА ЕМІГРАЦІЇ / Таборовий період 1945-1949/ В СВІТЛІ КУЛЬТУРНОЇ КРИЗИ./» Історіознавчі проблеми історії України. (збірник статей). УВУ. 1959 р. – Мюнхен. 128 с.

²⁶ Там само. 128 с

²⁷ Б. Крупницький. Історіознавчі проблеми історії України: Зб. ст.– Ч.2: Історіософічні замітки в зв'язку з історією України. 2. Дещо про історичну Немезиду. І. Історична Немезида і національна проблема (Рукопис. Без дати. 1 документ. 40 арк.) (див.: Кириленко О., Яценко О. Архів Українського Вільного Університету в Мюнхені: структура, зміст матеріалів, архівне опрацювання особових. С. 205.

«в масовій людині (в простій людині) розвивається і закріплюється нахил до сенсації, до видовищ. – Ця кіно-газетна цивілізація виповнює до решти людську душу, робить її поверховою, без глибини. В таких людях мораль ні підпори стають трухлявими.»²⁸.

Однозначно стверджувати, що Крупницький має на увазі лише українців в еміграції не можна. Радше мова йде про соціальний клас як такий, де маси протиставляються еліті. (Проблематика мас і масовості належить іспанському філософу Хосе Ортега-і-Гассету. Історик часто згадує його у своїх статтях, і переймає риторичку іспанця в питанні мас, які отримали те, що колись було доступне привілейованим меншинам). Модель «еліта – маса» Крупницький накладає й на українську еміграцію. Боротьба за владу, яка відбувалась в середині спільноти, підводить до умовиводу, що

«...-небезпека полягає зовсім не в політиці як такій, але в політиканстві. Усе кинулося робити політику – велику й малу, в масштабах світових, європейських... і таборових. За 4-5 років емігрантського життя /1945-1949/ зужито силу енергії і силу грошей саме на політиканство. Постала своєрідна інфляція на "політиканствующих" громадян.»²⁹

Ситуація на політичному фронті української еміграції була на користь таборових політиків, тобто персон, що прагнули отримати адміністративну посаду в управлінні Ді-Пі табору. Їх мало цікавила проблема українських культурних потреб на чужині, дехто навіть не приховував свої зневаги до цього питання. У боротьбі за владу політикани вдавалися до популізму, що імпонувало масам, тим самим беручи верх над інтелігенцією в цьому протистоянні³⁰. Історик підкреслює, що *«кожна партія хотіла б мати свою «культуру»³¹*, і характеризує

²⁸ Там само. С 205.

²⁹ Б. Крупницький. «УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА НА ЕМІГРАЦІЇ /Таборовий період 1945-1949/ В СВІТЛІ КУЛЬТІРНОЇ КРИЗИ./» Історіознавчі проблеми історії України. (збірник статей). УВУ. 1959 р. – Мюнхен. 125 с.

³⁰ Там само 126 с.

³¹ Там само 126 с.

це браком розуміння того, що культуру не підпорядковують політичним інтересам. Б. Крупницький відмітив, що українці в екзилі, які масово вдалились в політику, не зрозуміли важливості культурної репрезентації у вигнанні. І можливість створити другий український ренесанс, на який були спрямовані всі сили, втрачена³². Таким чином, складається загальний портрет еміграції у політичному житті. Інтелігенція не зайняла панівну позицію. Політикани взяли гору й керували масами. «Українське громадянство певно і не усвідомлює, яка критична її ситуація»³³, – додає Крупницький.

Політичний аспект культури української еміграції, поданий істориком, зображує складну ситуацію, що утворилась в наслідок не розуміння еміграцією того, як потрібно діяти на вигнанні. У науковій площині культури еміграції Крупницький вбачав проблему у масштабі мислення:

«Небезпечно було й те, що представники української науки, а саме гуманітарних дисциплін, незважаючи на деякі нові спроби, в основному і на Східній Україні, і в Галичині, і на еміграції не вийшли з рамен своєрідного краєзнавства. Безперечно, для нації, що й тепер живе ще в «в приймах», українознавство залишиться потребою першого порядку. Але, дбаючи про свою вузьку тематику, дуже тяжко визволитися з меж краєзнавства, меж культурної щодо науки і літератури провінції. З другого боку, нема чого радикально відриватися від своєї рідної тематики (та й так багато сил ми поки що не маємо), тільки треба її свідомо зв'язати з процесом європейського і світового істотного життя. Треба братися за європейські і світові проблеми, не спускаючи з очей України і вставляючи її в цей широкий процес, бо інакше все будемо забутою країною»³⁴.

В даному уривку автор відзначає вузький фокус українських науковців. Одночасно Крупницький закликає до комплексного підходу: розглядати Україну

³² Там само 127 с.

³³ Там само 134 с.

³⁴ Б. Крупницький. Шляхи української культури // Заграва (Аугсбург). – 1946. – №2. – С.30–31.

в глобальному контексті, виходити за локальні межі. Також історик пише й про брак широких концепцій, що виступали б орієнтиром націй поза радянською дійсністю³⁵. Саме цього потребувала українська спільнота в екзилі. Крупницький зазначає:

«На еміграції умови були більші ніж сприятливі. Поза обсягом советського терору у вільній атмосфері Західної Європи зійшлися сили еміграції старої і нової: західні українці, східні українці, старі емігранти. На еміграції настала своєрідна духовна, культурна соборність українська.

*А тим часом зроблено на всіх відтинках нашої культурної праці тільки перші кроки і далі від початків не пішло».*³⁶

Становище української науки в екзилі, зображене Крупницьким, перебувало в пригніченому стані. Попри сприятливі умови для творчості був брак «великої концепції» чи синтези (за словами автора). І, як зауважує автор далі, проблема не в тому, що людей здатних творити в глобальних масштабах нема, а в тому, що вони не публікують свої праці³⁷.

Останнім аспектом є культурна творчість в еміграції. Крупницький віддавав належне літературі, що творилась у вигнанні. Він писав, що українська еліта докладає багато зусиль для творення «великої української культури»³⁸. Та одночасно з тим була нестача у музичній культурі, а саме в напрямі опери та симфонії. Історик пов'язав це з недостатньою розвинутою культурною атмосферою³⁹. Зауважив Крупницький і відсутність філософської традиції,

³⁵ Б. Крупницький. «На порозі нової еміграції /після 1945 р./»Історіознавчі проблеми історії України. (збірник статей). УВУ. 1959 р. – Мюнхен. 121 с.

³⁶ Б. Крупницький. «УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА НА ЕМІГРАЦІЇ /Таборовий період 1945-1949/ В СВІТЛІ КУЛЬТУРНОЇ КРИЗИ./»Історіознавчі проблеми історії України. (збірник статей). УВУ. 1959 р. – Мюнхен. С. 124.

³⁷ Там само. С. 127.

³⁸ Там само. С. 124.

³⁹ Там само. С. 137.

відсутність її культури. Нема української метафізики, що запропонувала філософічні ідеї й концепції для України⁴⁰.

Крупницький зображує загальний портрет культури української еміграції і того, як вона себе репрезентує. Змагання еліти й маси, хороший науковий потенціал і відсутність його реалізації, «велика література» та криза ідейного елементу й у всіх протистояннях сильнішим виявляється останнє. Згуртованість переходить у розпорошеність. Ригідність еміграції в подоланні викликів та вирішенні проблем криється за слабкістю, що криється в нерозумінні, у якій ситуації вона опинилась. Таким є вердикт емігранта, який прожив в екзилі більше 20-ти років до моменту написання розглянутих вище статей.

Крізь призму культури осмислював явище української еміграції і Юрій Шевельов. У есеї «Наша сучасність – наше мистецтво» рефлексія мовознавця кристалізується засновком, що

*«трагедія нашої еміграції зовсім не в тому, що люди відірвані від рідного ґрунту. – Трагедія починається з того, що велика переважна частина української еміграції не розуміє свого часу і свого місця в часі».*⁴¹

Марно ставити питання, чи є це судження кон'юнктурним або емпатичним, бо існують й інші свідчення перебігу справ української еміграції. Також недоречно наводити аргументи щодо інтелектуальних досягнень українських науковців в екзилі й діяльності політичних та громадських організацій в повоєнний період (тим паче, автор зазначає, про кого йде мова). З риторики Шевельова зрозуміло, що поняття «еміграція» констатується як числівник, який враховує всіх біженців з Української РСР. З жанру самого тексту (есеї) ми розуміємо, що цитована думка – це безпосереднє враження Юрія Шевельова, що склалось за чотири роки (есеї написаний 1947 р. в листопаді⁴²) еміграційного життя. Отже, судження утворене

⁴⁰ Там само. С. 137.

⁴¹ Шевельов Ю. НАША СУЧАСНІСТЬ – НАШЕ МИСТЕЦТВО. Триптих про призначення українського народу. Видавець Олександр Савчук. Харків. 2017. – 37-38 с.

⁴² Там само. С. 54.

на персонально прожитому досвіді українця. Далі Шевельов починає редукціонізм «трагедії української еміграції». Він проводить аналогію з твором іспанського класика Мігеля де Сервантеса «Дон Кіхот», що відображає культуру поведінки українців у вигнанні. Образ Дон Кіхота – ідея відчайдушного героїзму не без стратегії та плану. Санчо-Панса символізує мрійливість, наївність та ескапізм. Відповідно Шевельов підсумовує, що

*«трагедія нашої еміграції в тому, що вона має в собі певну кількість Дон Кіхотів, має гнітючу масу Санчо-Панс і майже не має людей розуму. Що вона не розуміє через це природи свого часу і навіть здебільшого не старається зрозуміти».*⁴³

Далі автор акцентує увагу на тому, що це проблема не лише еміграції, а майже «цілого українства XIX-XX сторіччя»⁴⁴. Юрій Шевельов враховує контекст не лише етноцентричний, а й глобальний. Це помітно в регулярних відсилках до часу, який українці не можуть зрозуміти і наздогнати. І ця тема осмислюється ним на чужині, в Німеччині. Умовивід про те, що українці відстали від тогочасної сучасності спирається на мистецькі здобутки (як вияв духовності нації) еміграції у повоєнний час. Він наводить приклад з музичним простором в Німеччині, де визнання отримали емігранти з Угорщини, Естонії, Хорватії, але не з України (вище згадано, що в Німеччині перебувало близько 2-х мільйонів біженців станом на 1945 р.). Показником резонансу українського мистецтва серед німців Шевельов вважав репрезентацію творчості емігрантів у німецькій пресі⁴⁵. Згадок було обмаль. Отже, здебільшого українське мистецтво в екзилі було самореферентним. Тобто українські митці творили для українського глядача⁴⁶. Юрій Шевельов дає діагноз такій культурі – провінційність. Він іменує вище згаданим епітетом як патерни поведінки, мислення, так і заангажованість мистецтва у його різних проявах. *«Картогена нашої провінційності повинна*

⁴³ Там само. С. 39.

⁴⁴ Там само. С. 39.

⁴⁵ Там само. С. 43.

⁴⁶ Там само. С. 44.

*бути зруйнована!»*⁴⁷ – регулярно повторює мовознавець. Для Шевельова провінційність не є протиставленням центру чи метрополії, вона не топографічна чи географічна. Провінційність полягає в психологічному аспекті світосприйняття пересічного українця. Одним з її характерних поведінкових проявів є брак національної гордості, вкорінений у підсвідомості, як уважає мислителя⁴⁸. Погляд Юрія Шевельова на українську культуру через оптику еміграції виявляє її основну проблему: немає ідейного концепту, який зміг би об'єднати українців, ввести їх в сучасність і надолужати відставання⁴⁹.

Вищенаведені думки та враження Б. Крупницького і Ю. Шевельова артикують одну й ту саму проблему: нерозуміння свого становища (Крупницький) і часу (Шевельов). Обоє пишуть про одну й ту саму еміграцію. Попри те, що мовознавець перебував у Ді-Пі, а історик мешкав у власному приміщенні, суттєвої відмінності в погляді на українську культуру репрезентовану еміграцією у них не помітно. Крупницький наголошує, що зрозумілі речі не увійшли в широкий ужиток. Шевельов говорить про це метафорою Санчо-Панси, який не розуміє наявного стану речей. Акцент ставиться на відсутність об'єднаної концепції в останнього й той самий брак «великої концепції» у першого. Політиканство, про яке писав Крупницький, – це пряма ознака провінційності, описаної Шевельовим. Про музичне мистецтво згадують обидва: історик вказує на слабкий розвиток, а мовознавець підтверджує відсутністю досягнень. Обидва бачать ті ж проблеми, але пишуть про них по-різному.

Додатково зазначимо й про подібність у світосприйнятті. Б. Крупницький у статті «Дещо про історичну Немезиду» пише про духовний та моральний поступ людини в новій механістичній добі. Історик зазначає, що

⁴⁷ Згадується у кожному есеї по декілька разів.

⁴⁸ Шевельов Ю. ПРИ БИТІЙ ДОРОЗІ. Триптих про призначення українського народу. Видавець Олександр Савчук. Харків. 2017. С. 64.

⁴⁹ Шевельов Ю. НАША СУЧАСНІСТЬ – НАШЕ МИСТЕЦТВО. Триптих про призначення українського народу. Видавець Олександр Савчук. Харків. 2017. – С. 46-47.

*«цивілізаційний поступ призвів до значної спеціалізації людей. Спеціалізація, безперечно, примушує до однобічного людського розвитку, звужує і обмежує людську натуру і спомагає витворенню певних культурних і цивілізаційних типів, які в своїм ставленні до життя зраджують політика, вояка...».*⁵⁰

Беремо до уваги, що Крупницький володів німецькою мовою. Така думка була поширена серед німецького інтелектуального дискурсу. До прикладу можна згадати Мартіна Гайдеггера, який був правого політичного спрямування, і його скептичне ставлення до технологічного прогресу. З іншого боку, Герберт Маркузе, який в 30-тих працював з Гайдеггером і був лівого політичного спрямування, а саме лібералом, у 1964 році видав книгу «Одновимірна людина»⁵¹, що в недомарксистській традиції розглядала тогочасну епоху в контексті капіталістичного уречевлення людини і зростання впливу технологій. Подібний скепсис щодо історичного періоду висував і німецький письменник Ернст Юнгер. Він наголошував, що Європа втратила «дух епохи», а людина стала слабкою й позбавленою чеснот⁵². Ствердити, що на Крупницького був вплив когось з цих мислителів, не можна. Але зауважити, що подібні думки й погляди були частиною німецького інтелектуального дискурсу і що Крупницький був з ними добре знайомий, вдається доречним. Також вище згадано й про масову людину, яку історик описує як моноліт загального на протигагу індивідуальному⁵³.

У такому ж напрямі висловлюється і Ю. Шевельов. Він іменує свою епоху «функційною добою», у якій зникає індивідуальність. Людина – це набір

⁵⁰ Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України. Ч.2: Історіософічні замітки в зв'язку з історією України. 2. Дещо про історичну Немезиду. С. 203.

⁵¹ One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society by Herbert Marcuse 1964

⁵³ Там само. С. 202

функцій, які виконують своє за приписом функційної системи⁵⁴. Мовознавець згадує, що вже дві країни здійснили революцію в цьому: США та СРСР. За різних підходів вони досягнули того ж результату. Посилаючись на американського науковця, твердження якого резонують в українця, який пише, що директори підприємств стали елітою, Шевельов глибше занурюється в цю теорію та розвиває думку, що

«він (Джон Бернгам – Ю.Б) не бачить або не показує (якщо Морюа правильно переказує його думки), що директори – теж тільки функціонери, теж автомати, теж раби... – Суть функційної системи та, що її коліщата й частини залежать від усіх інших. В машині нема вільного і керівного коліщатка. Кожне має надрядний механізм, але хіба він вільний у своєму русі?»⁵⁵

Як й у випадку з Крупницьким, складно відстежити вплив конкретних мислителів. Імовірно, що його взагалі немає або ж цей вплив мізерний. Однак, Шевельов також володів німецькою, що відкривало йому доступ до безпосереднього ознайомлення з працями німецькомовних філософів та літераторів.

Отже, це ще один об'єднавчий аспект Б. Крупницького та Ю. Шевельова. Спеціалізація й функціональна система, втрата індивідуальності й домінування масовості доповнюють вищезазначені спільні мотиви.

⁵⁴ Шевельов Ю. НАША СУЧАСНІСТЬ – НАШЕ МИСТЕЦТВО. Триптих про призначення українського народу. Видавець Олександр Савчук. Харків. 2017. С. 25

⁵⁵ Там само. С. 26

II розділ. Націоналізм та нація.

2.1 Генеза поняття нації та націоналізму в Україні.

Прийнято вважати, що поняття «нація» набуло зрозумілої для нас семантики завдяки Йоганну Готфрїду Гердеру. Німецький філософ-теолог у своїй праці «Трактат про походження мови» (1772 р.) вперше вжив термін «націоналізм». Фріц надавав характеристики різним етносам та народам, тобто працював над етнічною теорією націй⁵⁶. Менше ніж за півстоліття після його смерті 1803 р. відбулась хвиля національних пробуджень у Східній Європі, що отримала назву Весна народів (1848 р.). Унаслідок угорці (мадяри), чехи, поляки, русини та низка інших народів, підпорядкованих Габсбурзькій монархії, почали оцінювати себе як окрему автономну культурну одиницю. ХХ ст. стало добою національних піднесенень й становлень нових держав у східній частині Європи. Наприклад, у 1918 році утворилась Республіка Польська, Українська Держава, Чехословацька Республіка. Метаморфози на геополітичній карті Європи 1910-х рр. відбувались за різних причин та передумов (економічних, політичних, соціальних, культурних), але саме в той час відбулась зміна що стосувалась поняття «нація». Слово «нація» стало чимось конкретним, перейшло межу фольклорної, літературної теоретизації та чітко закріпилось у політичному словнику. Відповідно нація почала констатуватися як чітке сутнісне явище, тим самим реалізуючи свою мету, що полягала у розрізненні та виокремленні (тобто малороси стали українцями). Таким чином, кожна новоутворена держава переймала та розвивала дискурс нації та націоналізму з метою самоствердження. Власне, чим більше дискурс націоналізму опановувався та розвивався, тим більше стверджувалась позиція нації у зовнішньому та внутрішньому

⁵⁶ Рудакевич О. ГЕРДЕР ЙОГАН ГОТФРІД. URL:

<http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/25047/1/10%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%B4%D0%B5%D1%80%20%D0%99%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BD%20%D2%90%D0%BE%D1%82%D1%84%D1%80%D1%96%D0%B4.pdf> (Дата звернення – 20.05.2024).

політичному аспекті держави. Від початку ХХ ст. українська нація все частіше ставала центральним об'єктом осмислення українських інтелектуалів. Роздуми над нацією та процесом її (само)утворення завше мали політичний підтекст. Прийнято вважати, що саме брошура Миколи Міхновського «Самостійна Україна»⁵⁷ 1900 р. була першою радикальною політичною програмою, у якій українська нація та її самостійність були ядром, навколо якого сформувалась концепція. Хоча ідею про необхідність суверенітету ще в ХІХ ст. обґрунтовували такі українські мислителі, як В. Антонович, М. Драгоманов, Ю. Бачинський, однак вони бачили українську державність у формі федералізму чи автономності. Упродовж наступних двох декад після брошури М. Міхновського націоналізм в політичному масштабі все більше набирив прихильників серед українства. Однак через програні національні визвольні змагання та прихід до влади більшовиків політичні програми залишились нереалізованими.

Політична орієнтація чи радше націоналізм як політичний устрій превалював в еміграційних політичних колах. Від 1920-х рр. націоналізм як ідейна течія набував найбільшого резонансу на Західній Україні. Саме там у 1929 році утворилась провідна націоналістична організація ОУН (Організація українських націоналістів), яку очолив Є. Коновалець. (якій після ДСВ довелося емігрувати). Націоналісти відкидали дореволюційні демократичні патоси. Зокрема, критикували Драгоманова як політичного мислителя. Націоналізм займав опозиційну сторону матеріалістичного світогляду. Течія зазнала ідейного впливу західних філософів, а саме волюнтаристських та віталістичних теорій Ф. Ніцше, А. Бергсон, О. Шпенглер та ін. Проте вона продукувала і власні ідеологеми (наприклад, «Націократія» М. Сціборського або «національний солідаризм»). Розуміння й представлення націоналізму і нації не існувало в консенсусному моноліті поміж українців і суттєво відрізнялись у візії. Осередок, який продукував літературу націоналістичного світогляду, іменували як «вісниківство» чи «вісниківська квадрига». Вісниківцями були відомі українські

⁵⁷ Міхновський М. Самостійна Україна. Наш формат. Київ. 2023. 101 с.

літератори, як-от: Д. Донцов, Є. Маланюк, Ю. Липа, Л. Мосендз, І. Гончаренко, М. Чирський, О. Стефанович, О. Ольжич, О. Теліга, О. Лятуринська, Г. Мазуренко, У. Самчук, Ю. Клен, Б. Кравців, Ю. Косач. М. Шлемкевич, В. Бірчак, М. Гнатишак, Ю. Пеленський, К. Чехович, А. Річинський, Г. Журба, Н. Королева, А. Крижанівський, А. Коломієць, Р. Кедро, Ю. Станинець⁵⁸. У 1930-х рр. націоналістичний рух динамічно поширювався в еміграції (Чехія, Німеччина) та на Західній Україні. Симпатія до ідеології націоналізму проявлялась в еміграційного уряду УНР, послідовників монархічного гетьманату, тощо. У 1930-х була створена партія ФНЄ (Фронт національної єдності), що намагалась опонувати ОУН з ідейної позиції «творчого націоналізму» (епігоном ФНЄ був філософ Микола Шлемкевич, якого прийнято вважати вісниківцем). На тему інтегрального націоналізму ОУН полемізували представники соціал-демократів (К. Коберський), націонал-демократів (М. Рудницька) і певних католицьких кіл (О. Назарук)⁵⁹.

Отже, 1930-ті роки були періодом розвитку українського націоналізму, у якому були запропоновані різні концепти ідеології. Серед ідеологів націоналізму найбільш імпозантною постаттю був Дмитро Донцов. Він був амбасадором інтегрального націоналізму. Ідеї Д. Донцова інтегрували в ідеологію ОУН, проте сам публіцист залишився поза організацією. Також він мав значущий авторитет серед української еміграції. Ідея ірраціональної волі до життя нації відгукнулась в багатьох українців в екзилі. Однак, Д. Донцов був *persona non grata* в середовищі українських інтелектуалів, які не поділяли його бачення. У 1948 році Юрій Шевельов написав есей «Донцов ховає Донцова», у якому завдав критики як і особі Дмитра Донцова, так і запропонованій ним теоретичній практиці. Мовознавець зазначає слабкі сторони концепції ідеолога, проте сам не вдається до утворення опозиційної теорії. Шевельов проявляє своє бачення націоналізму, коли висловлює, чим націоналізм не є і в чому криється тривіальність ідеології

⁵⁸ Баган О. Лицарі духу: (Українські письменники-націоналісти - "вісниківці". Відродження. Дрогобич 1996. - 288 с

⁵⁹ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. 2 том. Дух і літера. Київ 2019. С. 282 с.

Донцова. Перед тим, як перейти до безпосереднього аналізу есею, варто зазначити маркери й термінологічну сітку Ю. Шевельова.

В есеї «Донцов ховає Донцова» автор часто вживає поняття «вісниківство». Семантичне наповнення даного терміну неоднорідне і зміна конотації на пряму залежить від акценту Ю. Шевельова. Ключові маркери смислового перетворення поняття пов'язані: 1) з особою Д. Донцова; 2) зі зміною референції – означуваного. Відповідно вісниківство не завжди вживається у негативній конотації. Таким чином, вісниківство позначає: а) співдію українських митців на основі спільної ідеї національного характеру; б) історичний етап розвитку української національної літератури; в) ідеологічний осередок українського націоналізму на чолі з Д. Донцовим.

2.2. Націоналізм у представлені Юрія Шевельова

Юрій Шевельов розпочинає з проблематизації розуміння українцями націоналізму як такого. Він пише, що

«...вважати за націоналістичне все те, що стверджує свою національну суть, відмежовує її від сутей інших націй і – логічно продовжуючи – доводить окремість своєї національної суті до кінцевих висновків у формі розуміння потреби політично завершити свідомість своєї окремоти: приходиться до гасла самостійності і то самостійності не лише у формі і змісті культури, а і державної самостійності.

Таке розуміння націоналізму ледве чи можна вважати за наукове, і грубі теми про націоналізм окреслюють течію інакше, складніше і докладніше. Але не можна заперечити, що в житті на Україні прищепилося саме таке розуміння слова націоналізм.»⁶⁰

Автор не має на увазі, що апперцепція націоналізму в українців опирається на програні національно-визвольні змагання та етноцентричну традицію боротьби

⁶⁰ Шерех Ю. Думки проти течії. Донцов ховає Донцова. 1949. С . 14

української нації з гнобителями. Форма самостійності чи окремішності такого націоналізму призвела б до ізоляції, вважає Ю. Шевельов. Проте з наведеної цитати вдається верифікувати не лише те, у чому для мовознавця проявляється хиба українського націоналізму, а й те що повинно в ньому бути. Таким чином, наукова іпостась в даній течії для Ю. Шевельова – імператив.

Далі автор виявляє саму синкретичність поняття «націоналіст» як означуваного. Він пише, що націоналістом вважають і того, хто готовий жити разом з іншими народами в межах держави, і того, хто може ці народи знищити; того, хто готовий взаємодіяти з іншими народами і світом, і того, хто сповнений ресентиментом до інших націй⁶¹. Але значення – це щось, обумовлене інтенціями користувача слова, що саме воно визначає референцію, тобто саме те, що слово охоплює у світі. Ю. Шевельов вважає, що причиною такої амбівалентності поняття «націоналізм» став авторитет Д. Донцова як ідеолога течії. Ідеолог інтегрального націоналізму маскував під течією націоналізму визвольний рух, який частково прийняло українське суспільство. Але Шевельов виявляє, що таким штибом, націоналізм виявляється позбавленим «демократичності», «поміркованості», «гуманності»⁶². Закономірно виникає дуальність з основною рисою в протиріччі значення самому собі. Відповідно, окрім наукової іпостасі, націоналізм передбачає демократичні й гуманістичні засади. Це доповню позицію, обстоювану Ю. Шевельовим. Продовжуючи, автор акцентує, що

«Д. Донцову була завжди глибоко чужа «нормальна» українська духовність. Він сам це чудово розумів, і виявом цього стала його теорія про те, що сучасний український народ не має своєї «еліти», а складається тільки з «гречкосіїв», «свинопасів», «черні».. – Тут констатуємо тільки те, що термін Донцова прищепився українській дійсності, але зміст терміну не прищепився, що українці вклали – великою мірою несвідомо для самих себе і без жодного

⁶¹ Там само. С. 15.

⁶² Там само. С. 15.

теоретичного на це обґрунтування – в термін свій зміст, який відповідає сторіччями, а може й тисячоріччями, вироблюваній ментальності українця»⁶³.

Таким чином, фундаментальними складовими націоналізму автор визначає: 1) духовність; 2) еліту; 3) національну ментальність. Перший та третій компонент незмінний імператив примордіалізму (варто зазначити, що Донцов теж є прибічником цього підходу). Відповідно Ю. Шевельов не мислить про націю, як соціальний конструкт, чи як пізніше стверджував одіозний політолог Бенедикт Андерсон⁶⁴, що нація – це уявлена спільнота. У кінцевому фрагменті статті українець робить сміливу заяву, що є два розуміння націоналізму: «українське та донцовське»⁶⁵. Як мовознавець, Ю. Шевельов проаналізував уставлене сприйняття, розуміння та використання слова націоналізм в українському вербальному просторі. Однак прямої дефініції не було запропоновано (скоріш за все через недоречність, адже Юрій Шевельов не претендував на роль ідеолога. Варто це сприймати крізь призму критика, а не опонента). Але позиція автора, з якої він критикує Д. Донцова, «написана між рядками» і проявляється через протиставлення змісту самого поняття: у його, класичному, українському розумінні (перспектива Шевельова) і «донцовському» баченні.

У подальшому Ю. Шевельов розглядає конкретні аспекти «донцовського» націоналізму в погляді на організацію суспільства, де виявляє поверхневність, провінційність та чужість ідеології для українців. З цього моменту в автора почало фігурувати вісниківство як когорта, очолювана й натхненна Д. Донцовим. Перше, що зауважив Шевельов, стосувалося теоретично-практичної частини вісниківства як течії. Він аргументував думку про їхню подібність з більшовизмом, апелюючи до методів та ідей, поширюваних вісниківцями. Віддавши належне вагомому внеску течії й зусиллям самого Донцова у боротьбі з комуністами, Ю. Шевельов стверджує, що вісниківство повстало як антитеза до

⁶³ Шерех Ю. Думки проти течії. Донцов ховає Донцова. Берлін. 1949. С . 15

⁶⁴ Бенедикт Андерсон – американський політолог та історик. Відомий своєю концепцією нації, як уявленої спільноти. Головна наукова праця «Уявлені спільноти».

⁶⁵ Шерех Ю. Думки проти течії. Донцов ховає Донцова. Берлін. 1949. С . 16

більшовизму. Таким чином, вісниківство перебуває в прямій залежності від більшовизму, бо побудоване на протиставленні до останнього і замкнуте в «пекельному кругообігу дії й протидії»⁶⁶. Слід пам'ятати, що методи управління комуністичного режиму були виключно авторитарними й носили деспотичний характер, і про це Шевельов неодноразово згадував у своїх есеях. У підсумку автор пише, що

«вісниківство мало досить ненависти, і ці ненависть свою позитивну роль відіграла. Але воно не мало доступу до глибини української духовності, воно було багато чим чуже українській духовній традиції, воно виростало в основному на зразку російського большевизму, будуючи себе за законом протележності, і тому перемогти свого ворога воно не могло»⁶⁷.

У чіткій послідовності викладу матеріалу Ю. Шевельов аргументує, що традиціоналізм, обстоюваний вісниківством, більшою мірою кон'юнктурно підігнаний під напрацьовану теорію (зважимо на проблему автора, що, апелюючи до вісниківства, він опосередковано звертається до Дмитра Донцова, бо інших вісниківців в цьому епізоді він не згадує)⁶⁸. У розумінні автора (український) традиціоналізм ґрунтується на темпоральності. Органічне перетікання одного явища в інше, з послідовною трансформацією. Таким чином, (український) традиціоналізм – це сукупність змінюваних один за одним явищ з перетіканням в часовості, яку не можна порушити, бо зникне сенс поняття як такого. Тобто означуване перестане відповідати референту. Відповідно, поняття стане хибним, адже буде протирічити саме собі.

Наступним наріжним каменем теорії Д. Донцова для Ю. Шевельова стало питання еліти. Автор статті виступив з категоричним заперечення думки ідеолога, що еліта «з окремої глини зліплена, з окремими прикметами

⁶⁶ Там само. С. 18

⁶⁷ Там само. С. 19.

⁶⁸ Там само. С. 20.

характеру»⁶⁹. Мовознавець переконаний, що українська традиція має диференціацію суспільства з поділом на народ та еліту і що остання вийшла з першого, не є гнітючою, чужою або гнобителем народу. Опозиційну опінію, що її висунуло вісниківство, Ю. Шевельов вважає не притаманною українській національно-духовній традиції⁷⁰.

Отже, з проаналізованого матеріалу статті вдається схарактеризувати бачення націоналізму Ю. Шевельова. Можна простежити, що роль критика опосередковано зміщується на роль опонента, що додає статті глибини смислу, але в ідеологію українського націоналізму Ю. Шевельов не вдається. Тим не менш його бачення та розуміння того, що таке український націоналізм, суттєво розходиться з тогочасним сприйняттям націоналізму в широкому загалі еміграції. Ключовими понятійними ідеологемами націоналізму в Ю. Шевельова постають: духовність; тяглість традиції та її автентичність; тісний взаємозв'язок еліти та народу в організації суспільства; наукова іпостась ідеології; антропоцентризм й демократичність.

2.3. Нація у Бориса Крупицького.

У проміжку між 1945-48 рр. Б. Крупицький залишив по собі доробок на тему, присвячену нації й формі, у якій вона повинна розвиватись у суспільно-політичному вимірі. У його працях фігурують імена впливових європейських та українських мислителів, теоретиків, чії ідеї залишили свій відбиток як у текстах, так й у баченні Б. Крупицького. У своїх працях історик згадував В. Соловйова, Ж. Марітена, Г. Гегеля, М. Пікарда, Б. Кроче, Х. Ортега-і-Гасета, А. Тнойбі та багатьох інших. Також історик вільно володів що найменше чотирма мовами: українською, німецькою, англійською, російською. Власне запропоновані ним ідеї вирізняються оригінальністю та глибиною думки.

⁶⁹ Там само. С. 21.

⁷⁰ Там само. С. 20.

Б. Крупницький реалістично оцінив становище української нації в еміграції, коли зауважив, що

*«ми – не державна нація, що в своїй політичній праці зустрічається з великими труднощами й упередженнями з боку інших народів. Сьогодні те, що ми поневолений народ, репрезентований через вигнанців, зовсім не викликає спонтанних симпатій у світі, як це могло бути в XIX ст.»*⁷¹

Ключовим моментом тут є конотація нації та народу, використана істориком. Український науковець особливу увагу присвячує теорії взаємовідносин націй та народів, що помітно у цитованому уривку. У розумінні Б. Крупницького нація – духовна істота, що віддалена від тваринного й інстинктивного⁷². Це форма організації, що опирається на онтологічний та історичний каркас. Нація має традиції, утворені в процесі її існування. Нація прагне проявити себе, висловити⁷³. Подібні дефініції є маркером того ж примордіалізму. Історик вбачає поступовий перехід української нації від одного стану до іншого. У цьому процесі кристалізується українська ментальність, інтелектуальна традиція, власна культура. Теорія, а радше наратив Б. Крупницького, стверджує спорідненість України із Західною Європою, адже «через прийняття християнства Русь-Україна ввійшла з самих уже початків у духовну родину європейських народів...»⁷⁴. Таким чином, історик зауважує поступовий перехід України від однієї епохи до іншої разом з європейськими країнами, що створив такі передумови на національну самобутність, як в інших націй на континенті. Перебуваючи в культурній матриці Західної Європи, Україна заклала підвалини свого географічного, культурного та психологічного існування.

⁷¹ Крупницький Б. «УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА НА ЕМІГРАЦІЇ /Таборовий період 1945-1949/ В СВІТЛІ КУЛЬТІРНОЇ КРИЗИ./»Історіознавчі проблеми історії України. (збірник статей). УВУ. 1959 р. – Мюнхен. 127. с

⁷² Крупницький Б. «Дещо про історичну Немезиду./»Історіознавчі проблеми історії України. (збірник статей). УВУ. 1959 р. – Мюнхен. С. 158

⁷³ Там само.

⁷⁴ Крупницький Б. Історичні основи європеїзу України. Літературно-науковий вісник. Регенсбург. 1948. С. 123.

Ідея якій служить нація є наступним аспектом в теорії Б. Крупницького. Він пише, що

*«коли якась нація думає тільки про себе, про свої власні інтереси, коли вона свідомо відгорожується від болів і бід других народів, то вона тим самим ізолює себе, - не має підтримки на випадок, коли якийсь інший жадний здобичі народ або держава нападе на неї. – Той хто глибше вдивляється, помітить одначе, що сила – насилля сама в собі безсильна (бо сліпа) і стає правдивою силою, прогресивною силою, коли починає служити якійсь великій гуманітарній ідеї».*⁷⁵

З вищенаведеного зрозуміло, що український історик підтримує опінію про співпрацю націй між собою, виступає проти відокремлення народу від інших народів, закликає до консолідації та налагодження зв'язків, визначає місію в служінні ідеї, яка буде сприяти розвитку стосунків між націями. У такому внеску Крупницький відмітив Францію, що принесла ідею «свободи людини і нації», Англію з правом особистості⁷⁶. Отже, у нації повинна бути інтенція до створення мирної доби, що в свою чергу дозволить порозумітися з іншими народами й забезпечити своє становище в світі⁷⁷.

Основною чеснотою чи принципом для нації є справедливість. На постулаті справедливості повинна формуватися політика нації та держави. *«На цім шляху, хоч би він був який довгий, вона врешті прийде і до успіху і до національного добробуту»*⁷⁸, – вважає Б. Крупницький. Хоча чіткої дефініції того, що таке справедливість історик не дає (одразу пригадується античний спір між Сократом і Фросімахом), себто це є зрозумілим саме по собі (кожен усвідомлює чи діє він справедливо вже на інтуїтивному рівні). Відповідно, науковець пише, що *«справедливість – це перша передумова доброї політики, бо політика, в своїй*

⁷⁵ Крупницький Б. «Універсальне і національне у взаємовідносинах між..»/Історіознавчі проблеми історії України. (збірник статей). УВУ. 1959 р. – Мюнхен. С. 169.

⁷⁶ Там само. С. 174

⁷⁷ Там само. С. 175

⁷⁸ Крупницький Б. «Дещо про історичну Немезиду..»/Історіознавчі проблеми історії України. (збірник статей). УВУ. 1959 р. – Мюнхен. С. 159.

основі, в своїм єстві щось моральне»⁷⁹. Антиподом справедливої і чесної політики Крупницький називає макіавеллізм: егоїстична політика приводить націю до духовного занепаду та знищення⁸⁰. Такої думки притримується український історик щодо ідеологічних підвалин на яких постає політичний лад нації в державі.

Окремий аспект соціально-політичного устрою українського народу Б. Крупницький зобразив в статті «Національна свідомість і українська історіографія XIX - XX ст.»⁸¹. Автор розділяє два підходи історіографічні підходи в Україні. Перший – народницький, який виник в XIX ст. Другий – державницький, що сформувався в XX ст. Про народництво Б. Крупницький зазначає, що *«це було шукання опори, підтримки з того боку, де ще знаходився народ»*.⁸² Народниками були: М. Куліш, М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Грушевський. Титани української історично та політичної думки різнилися за підходами: від романтизму до позитивізму з акцентами на соціалізмі та революційності. Та, як зазначає сам Крупницький, *«основним залишається при всіх змінах свідоме протиставлення народу та еліти. Береться в оборону народ і осуджується сам провід»*.⁸³ Державницький напрям утворився, як реакція на народницький. Епігоном цієї течії був історик та ідеолог В'ячеслав Липинський. Останній став в опозицію народницькому засудженню еліти. Б. Крупницький дає діалектичне тлумачення взаємодії народництва й державництва. Перші приділяли увагу народу. Їхня мета – «поставити націю на ноги» (словами автора). Цим займалось вузьке коло інтелігенції без підтримки еліт, бо останні стали «змосковлені та ополячені»⁸⁴. У державників на першому місці стояла держава та її розбудова. Розвитку держави сприяли окремі

⁷⁹ Там само. С. 160.

⁸⁰ Там само. С. 160.

⁸¹ Крупницький Б. «« Національна свідомість і українська історіографія XIX - XX ст.../» Історіознавчі проблеми історії України. (збірник статей). УВУ. 1959 р. – Мюнхен. С. 1-7.

⁸² Там само. С. 3

⁸³ Там само. С. 3.

⁸⁴ Там само. С. 4.

особистості й діячі, а не цілий народ. Тобто, еліта займає провідну роль в державотворчому процесі. Б. Крупницький верифікує державництво як реакцію на народництво, яке лише набирає оборотів⁸⁵. Немало важливим є зауваження українського історика в статті «Українська історична наука на еміграції/таборовий період 1945-1949/в світлі культурної кризи»⁸⁶, де він пише, що *«панівним серед істориків виявився державницький підхід до українського історичного процесу...»*⁸⁷.

Таким чином, Б. Крупницький комплексно підходить до теми нації та розглядає її різних векторах розвитку. Засновком виступає теза «нація – це духовна істота». Нація має власну традицію (Крупницький передав інтелектуальну традицію української нації) і є свідомою формою організації народу на культурному каркасі, а не штучно утвореним середовищем. Питання національної політики розглядається крізь постулат справедливості та моральності із засудженням націй гнобителів та макіавеллізму.

Висновки

В роздумах про націю та націоналізм Ю. Шевельов та Б. Крупницький виходять з позиції примордіалізму. У мовознавця акцент на питанні націоналізму, а у історика на питанні нації, хоча як перший, так і останній експлікують обидві теми у своїх працях. Наприклад, компонентом націоналізму в Ю. Шевельова є духовність нації, при тому це духовність автентична, що виходить з традиції народу та базується на власній історичності. У свою чергу Б. Крупницький вважає, що нація є духовна істота утворена в історичному процесі, у тяглоті якого й сформувалась її культура та традиція. Обидва зауважують поміркованість в політичному ладі й співпраці з іншими націями та відкидають радикальну самостійність, що веде до ізоляції від всього світу. Також вони засуджують

⁸⁵ Там само. С. 6.

⁸⁶ Крупницький Б. «УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА НА ЕМІГРАЦІЇ /Таборовий період 1945-1949/ В СВІТЛІ КУЛЬТІРНОЇ КРИЗИ..»/Історіознавчі проблеми історії України. (збірник статей). УВУ. 1959 р. – Мюнхен. С. 123-138

⁸⁷ Там само. С. 137.

насильницькі підходи: Ю. Шевельов писав про вісниківство, як епігона українського націоналізму, яке є антиподом більшовизму, але з тими ж насильницькими переконаннями, як й у свого головного ворога; Б. Крупницький акцентував на моральності політичного устрою та його справедливості в противагу політиці макіавеллізму, як цинічної та насильницької ідеї, яка відходить від антропоцентризму і розглядає людину/індивіда в протилежній перспективі. Імперативом націоналізму для мовознавця є наукова іпостась: український історик в доробках про націю апелює безпосередньо до історії, опираючись на факти та відомості, синтезуючи їх в генезу українства. Чи не найголовнішим стояло питання соціально-політичної організації суспільства. Послуговуючись розділенням політичного візіонерства Бориса Крупницького на народників та державників в питанні державного устрою (де історик ідентифікує себе, як прибічника державницького підходу), можна заявити, що Юрій Шевельов був прихильником останніх. Його ставлення до еліти, як провідної верстви українського народу, прямо на це вказує. Окрім цього важливими складовими елементами націоналізму для Ю. Шевельова та Б. Крупницького є демократичність, гуманність й поміркованість, розсудливість в підході до справ державного характеру. Отже, попри різницю між двома авторами як у досвіді й віці, так й у професійному напрямку, між ними існує характерна подібність у сприйнятті та обмисленні нації та націоналізму.

Варто зауважити, що повоєнна доба, у яку писали Б. Крупницький та Ю. Шевельов, характеризується істотним поглибленням на питаннях нації та націоналізму. Згадаємо М. Сціборського, Є. Онацького, Д. Донцова, Ю. Липу та низку інших представників українського інтелектуального дискурсу в екзилі, що мислили про вище згадані теми у той ж історичний період. Дискусії про призначення нації та націоналізм відповідали духу епохи, у якому вони відбувались (приклад полеміки Ю. Шевельова з Д. Донцовим). Відповідно говорити про «ідею», яка б об'єднала українців в екзилі виявляється проблематично. Тим не менш, частина української еміграції, що перебувала в Німеччині поглибила думку українського націоналізму в ідеологічному напрямі,

розвинувши її політичні, соціальні та культурні аспекти. Значну роль в цьому процесі відіграли Б. Крупницький разом з Ю. Шевельовим. Саме в їх доробках культивується візія України, як самодостатньої держави з свідомою і самостверженою нацією. Настільки дані погляди були і є впливовими у творенні розуміння української історії – питання подальших студій.

III

Висновки

Із закінченням Другої світової війни настала нова епоха, яка принесла світу нові виклики. Україну це не оминуло. У повоєнну добу становище для українського народу характеризувалось дихотомією реальності. Переважна більшість українців залишились на Батьківщині, де попереду на них очікували Голод 1946-47 рр., операція Вісла 1947 р. та повторні сталінські репресії 1948-1953 рр. Тим українцям, кому вдалось емігрувати або втекти з СРСР довелося будувати життя на чужій землі, уникати репатріаційних заходів Радянського Союзу та налаштовувати мережу зв'язків між емігрантами з України. Акцент даного дослідження стоїть саме на останніх.

У першому розділі було розглянуто питання реакції українства на виклик розпорошеності на чужині. Еміграція об'єднувалась осередки, союзи, спілки, рухи тощо. Однак з плином часу амбіції та ентузіазм згасали, теорія не відповідала практиці. Тим не менш медаль завжди має дві протилежні сторони. Повоєнна доба стала акселератором ідей і теорій для нації, спровокувала рефлексії щодо власної культури й традиції. Українські емігранти Ю. Шевельов та Б. Крупницький, яких впевнено можна віднести до когорти української інтелігенції, спробували осмислити власну культуру та націєтворчий процес.

Історик перебував в еміграції на двадцять років довше ніж мовознавець, проте обидва виокремили одні й ті ж проблеми української культури. Провінційність – так діагностував українську культуру Юрій Шевельов у своїх працях повоєнного періоду. Борис Крупницький, разом з останнім, акцентував на тому, що українська еміграція не розуміє свого становища (Ю. Шевельов писав, що не розуміє свого часу). Проблеми артикульовані українськими науковцями складно назвати ситуативними чи тимчасовими. Мова йде про

відсутність політичної культури від таборового до державного масштабу; про панівну позицію популізму (в побутовому та політичному спектрі) над поміркованістю й розсудливістю у вирішенні питань різних категорій. Такі проблеми української культури винесені поза час, адже вони чітко помітні, як на початку й середині, так і на кінці ХХ століття. Ю. Шевельов влучно підкреслює, що провінційність українства зумовлене не географічними чинниками, а є похідним від психологічного світосприйняття.

Однак, як перший, так і другий були носіями української культури і тими, хто її репрезентує. Та саме повоєнна доба дала можливість української еміграції поглянути на себе зі сторони і переосмислити такі теми: 1) що являє собою українська культура; 2) як українська нація існує у «вакуумі», без власної території і державного апарату. Звичайно, українські науковці давали й позитивні відгуки на цю тему, але акцент стоїть на проблематиці, адже український народ опинився у кризі саме в екзилі. Відповідно, інтенція аналізу культури полягала в пошуку причин і передумов, що завели українців в таке становище. І критика Ю. Шевельова ідеології інтегрального націоналізму Д. Донцова, і націєтворчий процес Б. Крупницького виступає з протилежної сторони до загального, уставленого (під цим ми розумієм масове сприйняття, буденне про яке писав Ю. Шевельов на прикладі розуміння націоналізму) сприйняття української культури, нації та націоналізму. Еклектичне комбінування теорій обох емігрантів гармонійно поєднується в позицію, що її займали українські інтелектуали міркуючи про націю та націоналізм, в якій пафосні ідеї та видавання бажаного за дійсне попросту не мали місця. Жоден з двох не втішався симуляцією темпоральності.

По при те, що між істориком і мовознавцем була колосальна різниця в досвіді, думки Б. Крупницького та Ю. Шевельова збігаються. Можна навести достатньо аргументів, чому так трапилось і що цьому сприяло (що вже розглянуто в даній роботі). Проте, існує й ще одна гіпотеза, яка не була представлена в цій роботі. Можливо спільність у поглядах та теоріях між

Борисом Крупницьким та Юрієм Шевельовим з'явилась завдяки німецькій мові. Це давало змогу отримати нові знання й адаптувати їх в українському контексті. Зрештою, прослідкувати вплив німецьких мислителів без прямих посилань на них завдання складне. Для цього що найменше потрібно послуговуватись методами герменевтичного тлумачення, психоаналізу та пост структуралістської деконструкції. Хоча Б. Крупницький та Ю. Шевельов у своїх доробках згадують німецьких філософів та науковців, стверджувати про значний вплив останніх не варто. Відзначимо те, що Б. Крупницький та Ю. Шевельов це були ті постаті, що відчували дух епохи в якій жили.

Список використаних джерел та літератури

Джерела

1. Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України. (збірник статей). УВУ. 1959 р. – Мюнхен. 233 с.
2. Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1950–1950). Мюнхен: Вид. Інституту для вивчення ССРСР, 1957. XLVI + 115 с.
3. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. МУР і я в МУРі. Література. Мистецтво. Ідеології. Т 1. Харків. Фоліо. 1998. 297 с.
4. Шерех Ю. Не для дітей. Літературно-критичні статті та есеї. Пролог. Нью-Йорк. 1964. 416 с.
5. Шерех Ю. Думки проти течії. Донцов ховає Донцова. Берлін. 1949. 102 с.
6. Шевельов Ю. Триптих про призначення українського народу. Харків. Видавець Олександр Савчук. 2017. 96 с.

Спогади

1. Крупницький Б. Зі спогадів історика / Упоряд., вст. стаття, ком. Дмитра Гордієнка; [Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України]. К., 2017. 144 с.
2. Шерех Ю. МУР і я в МУРі. Сторінки зі спогадів. Матеріали до історії української еміграційної літератури. Третя сторожа. Література. Мистецтво. Ідеології. Балтимор-Торонто. Українське незалежне видавництво "Смолоскип". ім. В. Симоненка, 1991.

Статті

1. Крупницький Б. Три культурні доби Європи // Похід, Гайденав, 1946, ч. I, с. 12–14
2. Крупницький Б. Шляхи української культури // Заграва, Авґсбург, 1946, ч. 25, с. 24–32.
3. Крупницький Б. До основ сучасної європейської культури // Літературний Зошит, Новий Ульм, 1947, ч. 4–5, с. 3–6.
4. Крупницький Б. Теорії доби і сучасність // Орлик, Берхтесгаден, 1947, ч. 8 і 9.
5. Крупницький Б. Історичні основи європеїзму України // Літературно-Науковий Вісник, Регенсбург, 1948, ч.12. с.123-132
6. Кокош А. Проблем таборів діпі у повоєнній Баварії: український і польський досвід.
<http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/254/7129/14828-1?inline=1>

Література

Монографія

1. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. 2 том. Дух і літера. Київ 2019. - 632 с.
2. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ . Либідь. 1999. - 447 с
3. Баган О. Лицарі духу: (Українські письменники- націоналісти - "вісниківці". Відродження. Дрогобич 1996. - 288 с.
4. Гірц К. Інтерпретація культур. Дух і літера. Вибрані есе. – Київ. 2001. – 542 с.

5. Ясь О. КРУПНИЦЬКИЙ Борис Дмитрович Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон - Кю / Наукова думка. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ. 2008. - 568 с
6. Самчук У. Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи. Вінніпег: Накладом Товариства "Волинь", 1979. – 354 с.
7. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Критика. [пер. з англ. Віктора Морозова]. Київ. 2001. – 272 с.
8. Возняк Т. Філософічні есеї. Дух і літера. Київ, 2016. – 450 с.
9. Міхновський М. Самостійна Україна. Наш формат. Київ. 2023. 101 с.
10. Мудрий В. Нова українська еміграція та організація таборового життя. Сьогочасне й минуле. Ред. З. Кулеля. Мюнхен, 1949. 157 с.
11. One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society by Herbert Marcuse 1964 152 p.

Журнали

1. Збірник МУР I - 1946 р. Аугсбург
2. Збірник МУР II - 1946 р. Аугсбург
3. Збірник МУР III - 1948 р. Дюсельдорфф

Електронні ресурси

1. History of Western Civilization II. Casualties of World War II. URL:
<https://courses.lumenlearning.com/suny-hccc-worldhistory2/chapter/casualties-of-world-war-ii/>

2. ¹ Кобченко К. Українська еміграція в Німеччині після Другої Світової війни. URL: <https://www.ukrainianhistoryportal.org/uk/themenmodule/der-kalte-krieg/die-ukrainischen-emigranten-in-deutschland-nach-dem-zweiten-weltkrieg-dritte-emigrationswelle/>
3. ¹ Енциклопедія історії України: Т. 1: НАН України. Інститут історії України. – Київ. Видавництво "Наукова думка", 2003. - 688 с. UPL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Administratsiia_dopomohy
4. ¹ Енциклопедія історії України: Т. 6: НАН України. Інститут історії України. – Київ. Видавництво "Наукова думка", 2009. - 790 с. UPL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Mizhnarodna_organizatsiya_bizhentsiv (дата звернення 09.04.2023)
5. Об'єднання українських музик / О. М. Бражен // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. UPL: <https://esu.com.ua/article-74556>
6. Скоробогатов А. Про Юрія Шевельова, колаборацію й обов'язок пам'яті. *Historians*. 7. 10. 2013. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/878-anatolii-skorobohatov-pro-yurii-shevelova-kolaboratsiiu-i-oboviazok-pamiati>
7. ¹ Сучасна українська енциклопедія. UPL: <https://esu.com.ua/article-70014>